

# Uluslararası Çağdaş Türk Düşüncesinde Dinî İnançlar Çalıştayı

30 Eylül - 1 Ekim 2022, Bursa

## Muhammet Çol

Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı  
Bursa/Türkiye  
muhammetcol@uludag.edu.tr  
<https://orcid.org/0000-0002-7667-2722>

## Mahir Apak

Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kelâm Ana Bilim Dalı  
Bursa/Türkiye  
mahirapak@gmail.com  
<https://orcid.org/0000-0002-5271-4019>

Türk Dünyası 2022 Kültür Başkenti etkinlikleri çerçevesinde Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Bursa Büyükşehir Belediyesi paydaşlığında 30 Eylül 2022 Cuma ve 1 Ekim 2022 Cumartesi tarihleri arasında Merinos AKKM Hüdavendigâr Salonu ile Tayyare Kültür Merkezinde “Uluslararası Çağdaş Türk Düşüncesinde Dinî İnançlar Çalıştayı” düzenlendi. Çalıştay, İstiklal Marşı’nın okunmasıyla başladı. Selamlama konuşmasında Uludağ İlahiyat Fakültesi Dekanı Ali Kaya, İslâm ve Türk dünyasında ortaya çıkan yeni düşünce ve inanç yapılarına temas ederek, bunların kaynaklarının bir kısmını geleneğimizin, diğer kısmını ise harici menşeli unsurların oluşturduğunu, bu tür yapıların toplumu köklerinden uzaklaştırdığını, yapılacak olan toplantının alınması gereken tedbirlerin konuşulması ve tartışılması hususunda kıymetli olduğunu ifade etti. Bursa Uludağ Üniversitesi Rektör Yardımcısı Feridun Yılmaz, toplum olarak sanayi devriminden itibaren meydana gelen “hikâyenin” etkisi altında kaldığımızı, Batı düşüncesinin siyasî, askerî ve kültürel olarak üzerimizde etkili olduğunu belirtti. Söz konusu hâkimiyetin kendi krizini içinde barındırdığını dile getiren Yılmaz, insanın doğası üzerinde egemenlik kuran bu yapının girdiği krizi çözmek için arayış içinde olduğunu, çözüme yönelik yolları coğrafyamızdan elde etmeye çalıştıklarını ve tüm bunların çalıştayda ele alınacağını vurguladı. Bursa Büyükşehir Belediyesi adına konuşan Halide Serpil Şahin, Bursa’nın medeniyetlerin beşiği olduğunu ve bu çerçevede Büyükşehir Belediyesi’nin çok sayıda program yaptığını dile getirdi. Söz konusu çalıştayın büyük bir önem arz ettiğini ifade etti.

**Geliş Tarihi** | Received Date: 10.11.2022

**Kabul Tarihi** | Accepted Date: 02.12.2022

**Bilimsel Toplantı Değerlendirmesi** | Symposium-Conference Review

**Atıf** | Citation: Çol, Muhammet - Apak, Mahir. “Uluslararası Çağdaş Türk Düşüncesinde Dinî İnançlar Çalıştayı 30 Eylül - 1 Ekim 2022, Bursa”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/2 (Aralık 2022), 785-795. <https://doi.org/10.51447/uluifd.1202582>

Çalıştayın birinci oturumunda İhsan Fazlıoğlu, Mehmet Fatih Birgül ve Ömer Türker tebliğlerini sundular. Fazlıoğlu, “Sâbit ile Değişkenler Arasında: Kriz’in Kökeni, Kritik’in Ekseni” isimli sunumunda “günümüz arayış ortamının”, Türk-Osmanlı-İslâm medeniyetinin birikiminden nasıl yararlanması gerektiğine dair açıklamalarda bulundu. Fazlıoğlu, Osmanlı’da çağdaşlaşma politikasının, sanılan aksine askerî alandan çok daha önce ilmî alanda gözleendiğini, Osmanlı’nın eski gerçeklik tasavvurlarının zayıflığını 17. yüzyılda fark ettiğini ifade etti. Ebû-suûd’un (ö. 982/1574) pazarındaki fıkıh anlayışına körü körüne bağlı kalarak günümüz fıkıh gerçekliğine çözüm üretilemeyeceğini, Maraga-Semer kand rasathanesinin astronomi bilgisini ve Ömer Hayyam’ın (ö. 526/1132) cebir anlayışını olduğu gibi bugüne taşımanın bir anlamının olmadığını, –salt bir biçimde– fıkıh, tefsir ve kelâm okumaktan ziyade fıkıh, kelâm ve tefsir yapmayı öğrenmenin gerekli olduğunu vurguladı. Bu anlamda Nesefî’nin (ö. 537/1142) akâidindeki meselelerin bir kısmının histerik kaldığını, cevher-araz tartışmalarının çağdaş gerçekliklerden uzak düştüğünü belirtti. Hülâsa, geçmişin çözümüyle ana ilkelerini birbirinden ayırıp, günümüze geçmişin bilgilerinden ziyade usûlünü getirmenin öneminden bahsederek konuşmalarını tamamladı.

Birgül, “Sorunlar ve Sorular: Tanzimat’tan Günümüze Arayışın Mantığı” isimli sunumunda Osmanlı’nın, 18. asrın sonuna kadar ortaya koyduğu fikirlerini tatkâr ve yeterli gördüğünü, bu sebeple Osmanlı’nın havas/aydın kesiminin başka diyarlardaki gelişmeleri takip etme uğraşında bulunmadıklarını, ne var ki Ruslarla savaşların gerçekleşmesi ve Kırım’ın kaybedilmesiyle birlikte (1774 Küçük Kaynarca Antlaşması) Osmanlı’nın büyük bir travma yaşadığını söyledi. Yaşanan travmadan sonra havas kısmında “kadime dönmevi savunularla ıslahatçı anlayışı savunular” şeklinde iki grubun ortaya çıktığını dile getiren Birgül, bu dönemde ıslahatları gerçekleştirmek için Batı’nın örnek alındığını belirtti. O tarihten günümüze en büyük problemin “modernleşme ve Batılılaşma” çerçevesinde “aydınlar ve halk” arasındaki uçurum olduğunu ileri sürdü. Günümüz insanların dine karşı cephe almasının ve dinî anlayamamasının derininde tarihin kapanmışlığı problemiyle otorite sorunu olduğunu altını çizdi. Son olarak Tanzimat’tan sonra medreseler/mektepler (Cemaatler/İlahiyatlar) şeklindeki ikili eğitim anlayışının birbirine taban tabana zıt iki zihniyet oluşturması sebebiyle büyük bir sorun teşkil ettiğini, bu problemin tezahürlerinin günümüzde de sürdüğünü belirtti.

Türker, “Gemi Batarken Bacanın Rengiyle Uğraşmak: Ahvâl Nasıl Tedbîr Edilir?” isimli sunumunda Türkiye’deki müesses cemaatlerin, kurulduğu günkü yapılarını ve temellerini değiştirmemekte ısrarcı olup yeniliğe kapalı olduklarını, bu nedenle İslâm ilim geleneğindeki tartışmaların içine giremediklerini söyledi. Tedeyyün ve dinde kalma ifadelerinin birbirinden farklı şeyler olduklarını belirten Türker, 1930-50 yılları arasında kurulan cemaatlerin tedeyyün projeleri inşa etmekten ziyade dinde kalma düşüncesi üzerinde durduklarını, bu anlayışlarını günümüzde de sürdürdüklerini dile getirdi. Türker, Cumhuriyet’ten sonra asgari seviyede dinî yaşama ve koruma çabaları ortaya çıktığından, ilgili cemaatlerin günümüzle uyumlu mütedeyyin olma faaliyetleri gerçekleştirmede eksik kaldıklarını ileri sürdü. Binaena-

leyh dinde kalmak isteyenlerin yapılaşmasıyla tedeyyün faaliyetlerinin temsilcisi olan İlahiyat Fakültelerinin çatışmasının gerçeklikten kopuk olduğunu sözlerine ekledi. Konuşmasının bitiminde, son dönem Osmanlı aydınlarının eski yapının yetersiz kaldığını fark ederek yenileşme çabasına girdiklerini, bununla birlikte hedeflerini gerçekleştirilmeye çalışırken eski müesses yapıları kurban ettiklerini ifade etti.

Çalıştığınız ikinci oturumunda Mehmet Bulgen, Enis Doko ve Zikri Yavuz tebliğlerini sundular. Bulgen, “Nübüvvetin İmkânının Teorik Arka Zemin: Tanrı, Evren Tasavvuru ve Bilgi Teorisi Açısından Bir Değerlendirme” isimli sunumunda Sünnî bakış açısıyla kelâmî konuların bir arada toplandığı usûl-i selâsenin (ilâhiyyât, nübüvvât ve sem‘iyyât) içindeki nübüvvetin önemine değinerek, nübüvvet ispat edilmediğinde ahiret ve teklifle alakalı bilgiye ulaşamayacağını, ahiretin de ispat edilemediği durumda tevhidin zarara uğrayacağını dile getirdi. Ne var ki kelâmcıların ele alması gereken bu konuyla, modern dönemde Ehl-i hadis’in daha fazla ilgilendiğini ifade etti. Bulgen, akabinde nübüvvet-deizm ilişkisini klasik örneklerden açıklayarak tabiatla alakalı modern dönem konularının/eleştirilerinin klasik dönem düşünce sistemleri içinde yer aldığını belirtti. Klasik dönemde hudûs delili gibi kelâmın dinî ilimlerdeki işlevselliğini açıklayarak modern dönemdeki tartışmaların cevaplarının burada yer aldığını, bunun yanında deizmle mücadele adına nübüvvet inancına dair sadece peygamberin özelliklerini anlatmanın yeterli olmayacağını ve cevher-araz gibi teorik zeminin güncellenmesi gerektiğini sözlerine ekledi. Özetle deizmle mücadelenin kökenlerinin kültürümüzde yer aldığını ve buralarda güncelleme yaparak günümüz tartışmalarına cevap verilebileceğini ve yeni usûllerin geliştirilebileceğini ileri sürdü.

Enis Doko, “Yeni Ateizmin Eleştirilmesi” isimli sunumunun girişinde yeni ateizmin eski ateizmden farklı olarak pasif tutumdan aktif bir duruma evrildiğini; tanrının yanında dinlerin tamamını yok etme gayesi taşıdığını; modern dönem ateistlerinin bilimsel olarak güçlü olmamakla birlikte, çağın kumaşı olan popülist/psikolojik söyleme sahip olduklarını; felsefi konulardan öte bilim gibi popülaritesi yüksek alanlardan yürüdüklerini; “Hz. Âişe’nin evliliği, mürted ve namaz kılmayanın durumu” gibi çağın hukukunu ilgilendiren meseleleri ön plana çıkartarak teolojiden çok hukuki meselelerde takılı kaldıklarını ifade etti. Doko, ateizmle mücadelede “hudûs delili, evrenin yaşam için hassas ayarı, evrenin keşfedilebilirliği, evrenin matematiksel yapısı” şeklinde 4 temel argümandan bahsederek, bunların bilimsel tartışmalarda ateistlere karşı psikolojik üstünlük sağlayacak unsurlar olduğunu belirtti. İslâm geleneği araştırıldığında çok çeşitliliğin görüleceğini, ateistlerin temelde “bilim karşıtlığı” üzerinden yaptıkları tenkitlerin gerçeği yansıtmadığını vurguladı. Son olarak günümüz gençlerinin dinlere karşıt olmalarının temelinde “dinleri, insan haklarına ve bilime karşıt olarak telakki etmelerinin” yattığını ileri sürdü.

Zikri Yavuz, “Fideizm ve Agnostisizm Arasında: Dinî İnancın Rasyonel Temellendirilmesi Mümkün Mü?” isimli sunumunda önceki tebliğlerin devamı niteliğinde açıklamalarda bulundu. Kavramlara yabancı olunduğundan sanki bunlar geleneği-

midde yokmuş gibi bir algının söz konusu olduğunu, hâlbuki geleneğimizde kavramların yer aldığı ifade etti. Ayrıca söz konusu yapıların sadece İslâm karşıtlığı noktasında temayüz ettiklerinin sanıldığını, fakat bu tür anlayışların tüm dinlere mesafeli olup problemin beynelmilel olduğunu vurguladı. Bu minvalde Kant (1724/1804) ve Batı felsefesi bağlamında sunumunu toparlayarak “metafizik bilginin gerçekliğinin olmadığı” iddiasının zararlarından bahsetti.

Çalıştığınız üçüncü oturumunda Tahsin Görgün, Şevket Kotan ve Hacı Yunus Apaydın tebliğlerini sundular. Görgün, “Çağdaş Türk Düşüncesinin Tarihsel Sorunu Var mı? Modernist Konformizm ve Tarihselcilik” isimli sunumunda Türk düşüncesinin tarihselcilik diye bir sorununun olmadığını, “dini bir döneme ait görmek, genel olarak dinlerin özel olarak İslâm’ın vaktinin geçtiği” anlamına gelen tarihselciliğin, Batı menşeli olduğunu söyledi. Meseleyi daha da tafsilatlandırarak tarihselci tavrın, evrensel olan herhangi bir bilgiyi kabul etmemesi gerektiğini, Kur’ân’da “evrensel ve tarihsel meselelerin birlikte olduğunu” kabul edenlerin tarihselci olmaktan çıkacaklarını, bu bakışa sahip olanların “konformist” olduklarını ileri sürdü. Türkiye’de tarihselci olduğunu iddia edenlerin birçoğunun konformist olduklarını belirtti. Fazlurrahman’a (1919-1988) göre Kur’ân’ı günümüze kadar kimse doğru anlamadığını, onun nezdinde de Kur’ân’ı anlamının formülünün vahyin %95’inin *müşâbih*, %5’inin *muhkem* kabul etmekten geçtiğini dile getiren Görgün, Fazlurrahman’ın Kur’ân’ın %5’inin muhkem olduğunu ifade etmesiyle onun Batılıların anladığı tarzda tarihselci olmadığına işaret etti. Görgün, Fazlurrahman’ın gayr-i müslim bir akademik ortamda yetişmesi dolayısıyla meşruiyet zemini kazanma adına konformist takındığını öne sürdü. Gadamer’in (1900/2002) tarihselcilik yaklaşımı hakkında da açıklama yaparak ona göre “sanat eserinin müşâbih olduğunu, Kur’ân’ın da sanat eseri olmasından mütevellit müşâbih olacağını ve Kur’ân-ı Kerim’den evrensel ilkeler çıkarılması gerektiğini” ifade etti. Kapital ekonomi sistemli dünyada Kur’ân’ın faiz hassasiyetinin elbette sorun olacağını dile getiren Görgün, fetvalarla çözümler bulursa da bunların tümel problemin tikel çözümü (fetva) olduğunu, ilgili çözümlerin her ne kadar niyet açısından halis olsa da pratikte pek işe yaramadığını söyledi.

Kotan, “Tarihsellik Bağlamında İslâm Düşüncesi” isimli sunumunda “tarihsellik-le tarihselcilik” kavramlarının ayrı ele alınması gerektiğini, İslâm düşüncesinin tabiatı itibarıyla tarihsel olup tarihselci olmadığını; tarihselciliğin gelenekte karşılığı olmayıp modernist, ideolojik ve konformist bir yapıya haiz olduğunu dile getirdi. Kur’ân’dan evrensel ilkeler çıkartarak hükümlerini nâzil olduğu ortama hapseden Fazlurrahman’ın çok takipçisi olmasının Kur’ân’ın tarihsel boyutunun göz ardı edilmesinden kaynaklandığını belirten Kotan, Arap örfü ve sebeplere dayalı olarak nâzil olan vahyin, hükümleriyle alakalı konuları fıkıh ilminin değerlendirmeye aldığını, risalet süresince bazı âyetlerin farklı anlaşılmaya konu olduğunu ve Hz. Peygamber’in uygulamalarının İslâm’ın kendisini yenileyerek revize edebilecek potansiyeli gösterdiğini söyledi. Konuşmasının sonunda, Fazlurrahman gibi tarihselcilerin İslâm düşüncesini modernizm gibi Batı düşüncesinden ilham alarak yorumladıkları belirtti.

Apaydın, “Mezhepçi Seleflilik” isimli sunumunda, İlahiyatçı akademisyenlerin çoğunun, “bir mezhebe bağlanmanın ve mezhep sistematığı içinde konuşmanın bilimsel objektifliğe aykırı olduğunu düşündüklerini, farkında olmasalar da böyle düşünen birçok hocanın hâlen bulunduğunu” dile getirdi. “Mezhepçi Seleflilik” ifadesinin, “mensubu olduğu mezhebin klasik eserlerindeki fikirleri ve görüşleri olduğu gibi bugüne aktarmak” manasını taşıdığını belirtti. Klasik fıkıh eserlerinde yer alan ictihâdî görüşlerin belli bir sosyolojik ve psikolojik ortamın ve atmosferin içerisinde üretildiğine, günümüzde böyle bir Darü'l-İslâm atmosferi olmadığına göre Darü'l-İslâm şemsiyesi altında üretilen klasik ictihâd ve görüşlerin modern dönemde tatbik edilmesinin mümkün olup olmadığına vurguda bulundu. İçinde yaşanan gerçek hayatta karşılığı bulunmayan kurum, kavram ve fetvaların din adına dile getirilmesinin romantik nostalji veya ideolojik bir dayatma niteliğinden kurtulamayacağını belirtti. Doğrularımızı götüren yanlışlardan vazgeçip, yanlışları götürecektir doğruların yaygınlaştırılmasına ihtiyaç olduğunu ifade etti.

Üçüncü oturumun soru ve cevap faslında sunulan tebliğlerin mahiyetini zenginleştirecek tartışmalar meydana geldi. Sorular çerçevesinde Görgün, İslâm düşüncesinin varlığını sürdürürken geliştirdiği yollar dikkate alındığında tarihselcilik iddiasının bir anlamının kalmayacağını, fıkıh usûlünün yapısının yeni durumlara karşı çözüm bulmada yeterli olacağını, sorunlara tarihsellik yerine fıkıh usûlüyle yaklaşılmasının sistemsal açıdan daha uygun olacağını zikretti. Faiz meselesinin yapısal çözüm bekleyen hususlardan olduğunu ifade eden Görgün, konunun fetvalardan öte bir boyuta sahip tarafının bulunduğunu belirtti. Akabinde tarihselcilik kelimesinin kökenine inerek “tarihsellik-evrensellik” kelimelerinin “tuzak kavramlar” olduğunu, evrensel kelimesinin tarihsel kelimesinin meşruiyeti için uydurulduğunu, gelenekte bugünkü tarzda bir karşılığının olmadığını vurguladı. Bu kısımda Apaydın “kurum çözüm bekliyor” anlayışıyla meydana getirilen “telfikçi yaklaşımın” zihniyet ahlaksızlığı olduğunu, mevcut problemlerin bir sistem dâhilinde çözüme kavuşturulması gerektiğini ifade etti. Problemlerin yapısal biçimde çözümlenmesine, real gerçekliklerle uğraşırken ideal gerçeklerden vazgeçilmemesi gerektiğine vurguda bulundu. Modern dönemin fakih yetiştirmediğini, fıkıh teknisyeni ürettiğini sözlerine ekledi. “İmam nikâhı, küçük yaşta evlilik, dört kadınla nikâh, hilafet kurumu, namaz kılmayan ve mürtedin hükmü, promosyon” gibi çatışma içindeki uygulamaların tartışmaya açılması gerektiğini, bunlara real gerçeklikle birlikte yapısal çözümler getirilmesini teklif etti.

Çalıştayın (ikinci günü) dördüncü oturumunda Mehmet Ali Büyükkara, Kaşif Hamdi Okur ve Mürteza Bedir tebliğlerini sundular. Büyükkara, “Orta Asya Türk Dünyasına ve Türkiye’ye Selefliliğin Girişi ve Gelişimi” isimli sunumunda Selefliliğin 20. asrın başlarında Orta Asya’ya giriş yaptığını, bölgedeki Hanefî-Mâtürîdî yapının ve fıkıh kontrolündeki tasavvuf anlayışının Çarlık/Sovyet rejimini rahatsız ettiğini, rejimin bunlara müsamaha göstermekle birlikte Selefliliği –karşıt bir unsur olarak– bölgeye çekmeye başladığını vurguladı. Türkiye’de Selefliliğin İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Afgânî (1838-1897) ve Abduh (1849-1905) gibiler aracılığıyla yaygınlaştığı iddiasının aksine esasen Abdullah Yolcu ve Guraba Yayınları aracılığıyla 1980 son-

rası Türkiye'sinde görülmeye başladığını ifade etti. Osmanlı'dan tevârüs eden Vehhâbi karşıtlığıyla Hanefî ve Sûfî/Nakşî damarın buna müsaade etmediğini; Selefîliğin daha ziyade son dönemdeki özgürlükçü ortamlarla birlikte faaliyet alanı bulduğunu dile getirdi. Büyükkara, Orta Asya ve Anadolu'nun bir dinî akım olarak Selefîye gelenekçiliğine ve bir mezhep olarak Selefîyye'ye yabancı olduklarını, bu coğrafyalarda Selefîyye'nin sonradan yer bulduğunu ifade ederek konuşmasını tamamladı.

Okur, "Lafızcı Selefî Anlayış Karşısında Hanefî Geleneğin İmkânları" isimli sunumunda "zihniyet tasavvuru" olarak ele aldığı Selefî anlayışa karşı geleneğin kökenlerinden hareketle nasıl yaklaşılması gerektiğini anlattı. Dinin anlaşılmasında zihniyet tasavvuru olarak ortaya çıkan Ehl-i hadis - Ehl-i re'ÿ farklılıklarına değindi. Dinin "ne demek" istediğinden daha çok "ne dediğinin" ardına düşen Ehl-i hadis çizgisinin etrafında şekillenen Selefî anlayışın yekpare bir görünüm arz etmemekle birlikte "akıl yürütme ve yorum karşıtlığı, metinlerin zahirlerine bağlılık ve tek doğruculuk" noktasında ortak vurguya sahip olduklarını belirtti. Bunların karşısındaki Hanefî merkezli re'ÿ anlayışının sistem ve deliller hiyerarşisini, nasları nâzil oldukları çevreye ve amaçlara göre değerlendirdiklerini vurguladı. Hanefîlerin Ehl-i re'ÿ olarak adlandırılmasının sistem anlayışları ve sistemin getirmiş olduğu delil hiyerarşisi içinde hareket etmelerinden kaynaklandığı, Hanefîlerin isnatla yetinmedikleri için âhad habere yaklaşımlarının Selefîyye'den farklılık arz ettiğini dile getirdi. Selefîyye'nin zihniyet meselesi olduğunu, eğer nasların yorumlanma sistematizmasının terkedilmesi halinde re'ÿ içinden de Selefî argümanların ortaya çıkabileceğine dikkat çekti. Mezhep olarak günümüzdeki Selefîliğin modern ideolojik yaklaşım ve siyasi açılımları olan bir yapıya sahip olduğunu öne sürdü.

Bedir, "Mezhep Fikri, Modernite ve Selefîliğin Çeşitli Tezâhürleri" isimli sunumunda, tasavvufun çeşitli formlarıyla Sünnî anlayış içirişinde kabul edilebilir bir düzleme çekilmesinin İslâm dünyasının en büyük başarılarından olduğunu ve 18. yüzyıla kadar bu formülün başarıyla uygulandığını söyledi. Kelâm, felsefe, fıkıh ve tasavvuftaki hâkim anlayışların yanlış olduğunu belirten ve saf İslâm'a dönülmesi gerektiğini savunan anlayışın Abdülvehhâb'ın (ö. 1206/1792) düşüncelerinde karşımıza çıktığını belirtti. Bu bağlamda Selefîliğin İslâmî ilim gelenekleriyle çok fazla irtibat kurmadan, "selefe, Kur'ân'a ve hadise" dönme düşüncesi olduğunu dile getiren Bedir, modernitenin bu hususta Selefîliğe katkısı bulunduğunu ifade etti. 18. yüzyılda moderniteyle birlikte aydın sınıfında değişiklikler meydana geldiğini, marjinalleşmenin başladığını ve ulemanın kenara itildiğini; marjinalleşmeyle beraber ulema olmadan da "İslâm hakkında konuşabiliriz" anlayışının ortaya çıktığını, bu anlayışın Selefîlik akımının İslâm dünyasının merkezine oturmasına sebebiyet verdiğini vurguladı. Bedir, Selefîliğin Arap dünyasında ortaya çıkan Vehhâbîlikten çok daha öte bir boyut olduğuna dikkat çekerek sunumunu tamamladı. Kanaatimizce, oturumun en büyük kazanımı kavram kargaşasına sahip Selefîliğin "mezhep-zihniyet" meselesi şeklinde iki türünün varlığına dikkat çekilmesi, özellikle zihniyet merkezli Selefîliğin kapsamının çok geniş olduğunun vurgulanmasıdır.

Çalıştayın beşinci oturumunda Mehmet Nodirkhon Khasanov, İbrahim Erol ve Necdet Tosun tebliğlerini sundular. Khasanov, “Günümüzde Özbekistan’da Tasavvufi Çalışmalar” isimli sunumunda Türkistan coğrafyasındaki 125 yıllık Sovyet rejiminin baskı ve zulümlerine rağmen halkın dinî inanç ve yaşantılarını sürdürdüğüne, tasavvufun bu inançların muhafazası hususunda önem arz ettiğine, Özbekistan’ın 1990 sonrası bağımsızlığını ele almasıyla birlikte diğer bütün alanlarda olduğu gibi dinî alanda da gelişmeler yaşadığına dikkat çekti. Genel olarak Türkistan özel olarak da Özbekistan’da son 30 yılda tasavvuf sayesinde dinî hayatın ilerlemeye ve gelişmeye başladığını, Özbekistan’da yaşayan âlimler ve tasavvuf ekolleri hakkında yapılan araştırmaların ve faaliyetlerin son dönemde hız kazandığını, özellikle müesses kurumlar aracılığıyla yapılan faaliyetler vesilesiyle halkın, tasavvufu daha doğru bir biçimde tanımaya başladıklarını dile getirdi. Halkın tasavvufa teveccühüne rağmen tarikatlar karşı menfi yaklaşım sergileyen kişilerin ülkede bulunduğunu, bunların da “dışarıda radikal çevrede okuyanlar, tasavvufa vakif olmadıklarından tasavvufu İslâm dışı felsefi ekol biçiminde gören akademisyenler ve başlangıç seviyesinde bilgiye sahip olan resmî imamlar” olduklarını zikretti.

Erol, “Geçmişten Günümüze Azerbaycan’da Tasavvuf” isimli sunumunda Azerbaycan coğrafyasının, ilmî gelenekleri canlandıran geniş bir muhiti kapsadığını söyleyerek ülkenin tasavvuf konusundaki konumuna dair bilgi verdi. Tarihî olarak bölgeye tasavvufu getiren önemli şahsiyetleri zikrederek çağdaş dönemdeki öncü isimlerin üzerinde durdu.

Tosun, “Türkiye’de Tasavvuf Düşüncesi ve Ekollerinin Güncel Durumu” isimli sunumunun başlangıcında daha önceki oturumlarda konuşulan Seleflilik meselesine değinerek Selefliliğin geniş bir şemsiye altında incelenmesinin karmaşaya yol açacağını, günümüzdeki öteleyici, dışlayıcı ve ayrıştırıcı akımların Seleflilik yerine Vehhâbîlik olarak tanımlanması gerektiğini, nitekim söz konusu akımların ciddi ekonomik arka yapısının olduğunu ifade etti. Akabinde Kur’ân’ın “*namazda huşu içinde olanların kurtuluşa erdiklerini*” (el-Mü’minûn 23/2) söylerken, fıkıh kitaplarında namazın huşu kısmıyla alakalı bilgi olmadığını, ibadetlerin amelî kısmının yanında manevî tarafının da bulunduğunu dile getirerek, diğer İslâmî ilimlerin eksik bıraktıkları noktaları tasavvufun doldurduğunu vurguladı. Tebliğinin asıl kısmında ise günümüzde globalleşme ve kapitalizmin yayılmasıyla beraber ahlaki değerlerin zayıfladığını, böyle bir dönemde insanların maddiyattan maneviyata yönlendirilmesinin önemli olduğunu, bunu sağlayacak olanların ise tasavvufi gruplar olduğunu belirterek, tasavvufi kurumlara eskiye nazaran daha çok ihtiyaç duyulduğunu öne sürdü. Ardından tasavvufi grupların eksikliklerini sayarak –meclis-i meşâyih gibi– bunları denetleyecek müesses bir yapının gerektiğini; eğitim sistemlerini güncelle uyumlu olacak şekilde revize etmelerinin elzem olduğunu, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçildiği için rabita, erbain, zikir gibi tasavvufi eğitim yöntemlerinde değişikliğin şart olduğunu dile getirdi. Bazı cemaat ve tarikatların holdingleşmeye varacak şekilde ekonomik kuruluşlara dönüşmesinin maneviyatlarına zarar verdiğini; eleştiriye kapalı olup mensuplarından tam teslimiyet beklemelerinin yanlış olduğunu; siyaset mekanizmasıyla irtibatlarını kontrol etmeleri ge-

rektiğini vurguladı. Son olarak İHL'lerde tasavvuf derslerinin olmadığına, diğer İslâmî ilimlerin yanında tasavvufun İHL müfredatına eklemesi gerektiğine dikkat çekti.

Çalıştayın altıncı oturumunda Vejdi Bilgin, Süleyman Baki ve Ahmet Lutev tebliğlerini sundular. Bilgin, “Balkanlarda Dinî Hayatın Genel Görünümü” isimli sunumunda Balkanlara İslâm’ın girişinin çok erken tarihlere kadar gitse de gerçek başlangıcın Sarı Saltuk’la (ö. 697/1297-98) başladığını, Osmanlı zamanında tüm bölgenin neredeyse fethedildiğini, devlet tarafından dışarıdan getirilen Müslümanlarla birlikte yerli halkın –Boşnak, Arnavut ve Pomak– İslâm’ı benimsediklerini, İslâm’ın Balkanlarda Osmanlı himayesiyle 500 sene boyunca kökleştiğini dile getirdi. Balkanlarda İslâm’ın 93 harbi zamanında kırılmaya maruz kaldığını, Balkan topraklarının kaybedilmesiyle bölge halkının uzun bir aradan sonra gayri müslim yönetimin altına girdiğini ifade etti. Bununla birlikte Yunanistan haricinde bölgede komünist rejimin hâkim olmasının diğer bir kırılmaya sebebiyet verdiği ve İslâm dâhil olmak üzere neredeyse tüm dinlerin yasaklandığını belirtti. Balkanlarda eskiden beri Türk kelimesinin üst kimlik olarak Müslümanlıkla eşdeğer görüldüğünü, buna mukabil komünizm zamanında Türklük yerine Müslümanlık (!) vurgusunun yaygınlaştırıldığını; komünist rejim zamanında bölgede hâkim olan tarikatların sekteye uğradığını belirtti. Komünist bloğun 1989-1990 yıllarında çözülmesiyle birlikte demokratik rejime geçildiğini, ancak nüfus gücü dolayısıyla Müslümanların hala dinî ve milli özgürlüklerinin olmadığını beyan etti. Günümüz Balkan ülkelerinin İslâm’la alakalı en temel sorunlarını “dinî eğitimini komünist rejimde almış kuşağın siyasi ve sosyal hayatta yönetimde olması, Türkiye’de olduğu gibi kurumsal İslâmî müesseselerin bulunmaması, örgün okullarda zorunlu din dersleri olmaması ve yurt dışı kaynaklı dinî grupların etkisi” bağlamında açıkladı. Son olarak Balkanlardaki İslâm’ın Osmanlı’nın izinden giden bir İslâm olduğuna dikkat çekti.

Baki, “Kuzey Makedonya’da Dinî Hayat” isimli online katıldığı sunumunda, Arap tüccarları ve 12-13. yy.’da Sarı Saltuk ve dervişleriyle görülen İslâmlaşmanın Osmanlı’nın bölgeye girmesiyle beraber sistemleştirdiğini; müesseseleşmenin, nüfus politikalarının ve yerel halkın ihtida faaliyetlerinin Rumeli’nin Müslümanlaşmasına katkı sağladığını, hâkim kültürün Osmanlı kültürü olduğunu ve hala Osmanlı medeniyetinin izlerinin sürdüğünü belirtti. Osmanlı’nın bölgeden çekilmesiyle meydana gelen sorunlara değindikten sonra ülke nüfusunun dinî dağılımından bahsetti. Makedonya’nın birçok din, mezhep ve kültürün bir araya geldiği ülke olduğunu dile getiren Baki, komşu ülkelere nispeten Makedonya’da İslâmî kültürün daha yaygın olduğunu öne sürdü. Özellikle anayasaya bağlı özerk yapıya sahip olan Makedonya İslâm Dini Birliği’nin Türkiye’deki DİB eşdeğerinde kurum olup, çalışmalarının camiler ve mektepler olmak üzere farklı olanlarda yoğunlaştığını ifade etti. Selefi grupların coğrafyada ortaya çıkardığı sorunlara değinerek bölgeden Türkiye’ye öğrenci gönderilmesinin sürdürülmesi temennisini konuşmasını tamamladı.

Lutev, “Geçmişten Günümüze Bulgaristan’da Dinî Hayat” isimli sunumunda Osmanlı ve Bulgaristan arasında 1909 yılında imzalanan protokolle bölgede kalan



Müslüman halkın dinî hayatlarının güvence altına alındığını, günümüze kadar varlığını sürdüren “Baş Müftülük” kurumunun farklı görevler icra ettiğini, dinî hayatı organize eden kuruma bağlı 3 İmam-Hatip Lisesi ve 1 Yüksek İslâm Enstitüsü bulunduğunu söyledi. Komünist dönemle beraber Bulgaristan’da dinî okulların kapatılmaya, Türkçe neşriyatın yasaklanmaya, dinî simgelerin engellenmeye çalışıldığını; komünist rejimin hoca tabakasına baskı kurarak din ayırmaksızın hocaların ve papazların inançsız olmasını istediğini, bu kişilerin yalnızca öğretici kimliklerinin kalmasına zorladığını belirtti. Son yıllarda Arap bölgelerine gönderilen öğrencilerin dinî düşüncelerinin halk tarafından kabul görmediğini, Baş Müftülüğün bu gibi sorunlara çözüm üretmeye başladığını söyledi. Son olarak günümüz Bulgar Müslümanlarının sorunlarını ele alarak özellikle Türkiye’nin katkılarından bahsetti.

Müstakil bir oturum havasında geçen çalıştayın değerlendirme kısmında Ali Kaya, Hidayet Peker, Kasım Küçükkalp, Cağfer Karadaş, Bilal Kemikli ve Mustafa Kara söz aldılar. Kaya, çalıştayın başında çağdaş İslâm dünyasındaki dinî inançların tarihselcilik ve Seleflik gibi nazari/teorik meselelerinin, son oturumlarında ise Mâverâünnehirden Balkanlara dinî inançların pratik yansımalarının konuşulduğunu belirttiikten sonra tebliğlerin kitaplaştırılacağını müjdesini verdi. Programın gerçekleşmesinde emeği geçenlere teşekkür etti.

Peker, evvela çalıştayın “Türk Dünyası Kültür Başkenti: Bursa” temasının bir parçası olarak icra edildiğini, etkinliklerin bundan sonraki süreçte de farklı ülke ve yerlerde yapılacağını müjdeledi. Devamında bir özeleştiri yaparak çalıştayın başlığına uygun farklı ilim dallarından hocaların ve Orta Asya’dan fazlaca katılımcının davet edilmesinin daha faydalı olacağını belirtti. İslâm âleminde düşüncenin hayatı belirlediğini dile getiren Peker, modernitenin bunun tam tersini empoze ettiğini; günümüz Müslümanının en büyük probleminin Müslümanca düşünüp Müslümanca yaşayamama olduğunu, bunun sıkıntılı olmaktan da öte hastalıklı bir durum arz ettiğini ileri sürdü. Günümüzde İslâm düşüncesinde temel alanlar olan kelâm, felsefe ve tasavvufa önem verildiği gibi Hoca Ahmet Yesevî, Dede Korkut, Yunus Emre ve Âşık Paşa gibi isimler ekseninde Türk edebiyatına, şiirine ve sanatına da önem gösterilmesi gerektiğini; inançlar meselesinde toplumsal hassasiyet göz önüne alınacak diye hakikatten taviz verilmemesin ehemmiyet taşıdığını; dinî inançlar noktasında Orta Asya İslâm coğrafyasına kayıtsız kalındığını, ilgili coğrafyada dinî daralmaya neden olan asıl sebebin mezhepler ve dinî akımlar olmayıp, bizzat siyaset ve devletin olduğunu ifade etti. Dil ve dinin ayrılmaz bir parça olduğunu ve ilahiyatçıların sahada daha fazla olmasının zorunluluğunu vurguladı.

Küçükkalp, konuşmasının başında “Türk dünyası” ifadesinin bazı sorunlar içerip, “İslâm dünyası” şeklindeki bir vurgunun tercih edilmesinin daha kapsamlı olacağını ileri sürdü. Modern dünyayla birlikte insanlığın “tanrısız bir anlayış olamaz” düşüncesinden “tanrıya inanmak bireysel bir tercihtir” şeklinde rasyonalist bir bakışa evrildiğini söyleyen Küçükkalp, kumarhane metaforundan hareketle Müslümanların “haram menşeli bir şeyin helal çözümünü” arar hale geldiklerini; modern dönemde insanlığın, metafizik/aşkınlık düşüncesinden sıyrılarak antroposantrik

bir âlem düşüncesini benimsemesinin metafizikle olan bağlantıyı kopardığını, nihilistik ve psikanalistik bir yaklaşımla tamamen özgür ve her şeyi mübah gören bir anlayışa büründüklerini ileri sürdü. Bu noktada “İslâm’ın tüm bunlarla nasıl hesaplaşması gerektiği” düşünülerek Müslümanın içinde bulunduğu çağla yüz yüze gelmesi gerektiğini, bunun da epistemolojik yaklaşımdan öte ontolojik açılardan yapılmasının zorunlu olduğunu ve bütün idealleriyle kalite ve konfora ayarlı bir benliğin, Müslümanlıktan bahsetmesinin çok da sağlıklı olmadığını vurguladı.

Karadaş, “Çağdaş Türk Düşüncesi” ifadesiyle sanki sadece Türk coğrafyası esas alınıyor mu gibi bir hava olduğunu, ancak coğrafyanın büyük İslâm coğrafyasının bir parçası olduğunu belirterek çalıştayın “Türk Dünyası Kültür Başkenti: Bursa” şeklindeki ana temasından dolayı “Çağdaş Türk Düşüncesi” vurgusunun yapıldığını ifade etti. İnsanın tarihten koparılamayacağını, günümüzü inşa ederken ve fikir ortaya atarken geçmişten referanslar aldığını, “kalp ve beyin” metaforundan hareketle düşüncenin geçmişle bağlantısına değindi. Kriz dönemlerinde “Allah ve insan” merkezli çalışmaların yoğunlaştığını dile getiren Karadaş, bu bağlamda Mu’tezile’nin kendilerini “Ehlü’l-Adl ve’t-Tevhid” şeklinde isimlendirmeye gittiklerini, Selefliliğin de odak noktasında tevhid düşüncesinin yer aldığını söyleyerek benzer sürecin günümüzde de var olduğunu ifade etti. Bu bağlamda “Seleflilik ve adalet” isimlendirmelerinden hareketle kavram kargaşasına temas etti.

Kemikli, programda düşünceye dayalı tebliğlerin yanında edebiyat ve tasavvuf meselelerinin gündeme getirilmesinin klasik ilimler tasnifinin içeriğine uygun olduğunu ifade etti. Süleyman Çelebi (ö. 825/1422) ve Dede Korkut gibi isimler özelinde “kurucu metinlerin” krizlerin çözümüne ve ilmiyeye büyük katkılar sunduğunu, ilgili eserlerin İslâmî ilimlerin gelişimine katkı sağladığını, sosyal ve beşerî ilimlerin birlikteliğinden hareketle İslâmî ilimler denildiğinde Türkçe metinlerin de dikkate alınması gerektiğini vurguladı. Dede Korkut’un “hikâyemizi” ve Ahmet Yesevî’nin “dilimizi” Müslümanlaştırdığını; sürekli tarihe takılı kalıp suçu geçmişe atmanın çözüm kavuşturmadığını; edebiyata ve sanata olan “neyzen” bakışımızın yanlış olduğunu ve sanatla bilginin oluşacağını dile getirerek birikimimiz ile kendi hikâyemizi yazacak durumda olduğumuzu söyledi.

Kara, gerekli değerlendirmeleri hocaların/öğrencilerinin yaptığını ifade ederek 500 yıl önce Türkistanlı Hazînî’nin (ö. 1002/1593-4’ten sonra) ismi Arapça, içeriği Türkçe/Farsça olan ve Sultan III. Murad’a hediye ettiği *Cevâhirü’l-ibrâr min emvâci’l-bihar* isimli eserin içeriğindeki duaları bir araya getirdiği dizeleri okuyarak kapanışı gerçekleştirdi.

Değerlendirme oturumu alışılmış teşekkürün ötesinde çalıştayın muhtevasını tamamlama, tebliğleri değerlendirme, eksiklikleri dile getirme şeklinde bir zenginleştirme niteliği arz etmektedir. Çalıştaya dair eksiklikler ve söylenmesi gerekenler büyük oranda değerlendirme oturumunda ele alındığı için burada birkaç hususa işaret etmekle yetineceğiz:

Açılış ve değerlendirmeyle birlikte 8 oturumun yapıldığı “Çağdaş Türk Düşüncesinde Dinî İnançlar” isimli çalıştayda en genel anlamıyla “İlahiyatlar güncel meselelere eğilmiyor, günümüz Müslümanlarının ve insanlığının sorunlarını çözüm üretmiyor, kapalı devre çalışarak geçmişten bugüne gelemiyor” eleştirilerine cevap verilmiştir. Bu bağlamda “modernite, deizm, ateizm, Selefilik, tarihsellik” gibi konular ekseninde güncelin sorunlarına çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Nitekim çalıştay, problemlere odaklanmış ve bunlarla hemhâl olmuş hocaların yer aldığı, netameli meselelerin konuşulduğu bir toplantı niteliğinde gerçekleşmiştir. Öyle ki, çalıştayda alışılmışın dışında akademik kaygı gözetilmeden, alanın uzmanları tarafından çağdaş dönemin problemleri ele alınmıştır. Ancak tanıtım ve katılımın zayıf kalması; oturum başkanlığı ve sunumun bir arada olması gibi meselelerin sonraki programlarda dikkate alınması daha faydalı olacaktır. Ayrıca çalıştayda ele alınan çağdaş Türk düşüncesindeki teorik konularla pratik durum arasında ciddi makas aralığı olduğu fark edilmiştir. Şayet Orta Asya ve Balkanlardan sahaya yönelik seçilen örnekler, teorik yönü öne çıkan bir yapı arz etseydi, çalıştay, başı ve sonuyla dört başı mamur hale gelirdi. Tüm bunlara ve daha fazlasına dair bilgiler çalıştayın kayıtlarının yer aldığı BİLEM TV’nin Youtube sayfasında mevcuttur.